

Dr Dick Akerboom

Reactie op het referaat van prof. Dr. Wolfgang Thönissen over “de katholieke Luther”

De allereerste zin van het referaat van prof. Thönissen roept onmiddellijk vragen op. “Na de vroege veroordeling van Maarten Luther door de Kerk gold hij niet langer als katholiek”. Is dit een juiste voorstelling van zaken? Is de constatering, dat Luther niet langer als katholiek gold, juist? Aan het einde van zijn referaat gebruikt prof. Thönissen iets andere woorden, maar de intentie is dezelfde. “De scheuring van de westerse kerk is een gevolg van de Wittenbergse hervorming. Kan aangetoond worden, dat deze scheuring niet de intentie was van de hervormingsbeweging van Luther, dan bestaat er een kans om de eenheid van het geloof te herstellen.” Maar is de scheuring van de westerse kerk wel een gevolg van de Wittenbergse hervorming of ligt de verantwoordelijkheid daarvoor heel ergens anders? Precies daarover moet het gesprek gaan en zo nodig aanvullend onderzoek worden gedaan. Ik begrijp niet dat Thönissen zoveel katholieke elementen in Luthers en lutherse hervorming van de kerk in hoofd en leden in zijn tekst aanwijst en tot de geciteerde conclusie kan komen. Laten we de feiten beknopt op een rij zetten.

Op 31 oktober 1517, nu vijfhonderd jaar geleden, deed Luther 95 stellingen over de aflaat het licht zien. Hoewel de hamer waarmee Luther deze stellingen zou hebben aangeslagen aan de deur van de slotkerk van Wittenberg, niet bewaard is gebleven, omdat het vermoedelijk niet zijn hamer was maar die van de pedel van de Universiteit van Wittenberg, was het achteraf gezien de mokerslag die de ongedeelde kerk van het Westen op haar grondvesten deed trillen.

Op basis van onderzoek van de geschriften van de vroege Luther zijn er uiteindelijk veroordelingen gevolgd door theologen van de universiteiten van Keulen, Leuven en Parijs. Op 15 juni 1520 wordt de laatste hand gelegd aan de bul, *Exsurge Domine*, die verschijnt op 24

juni 1520, waarin Luther wordt gemaand zijn dwalingen te herroepen op straffe van uitsluiting uit de kerk van Rome. Het begin van *Exsurge Domine* zet meteen de toon: Sta op, o Heer en richt uw zaak, want een zwijn ploegt uw wijngaard om. Het is een samengesteld Bijbelcitaat. Het eerste gedeelte is een aanhaling uit psalm 74,22 en het tweede is ontleend aan psalm 80,14. Over een bevooroordeelde lezing van de H. Schrift gesproken! Het hart van de bul is de aanhaling van 41 dwalingen die in Luthers geschriften gevonden waren, die op één na letterlijk terug te vinden zijn in zijn werken, waarbij vermeld wordt dat het slechts gaat om een deel van de dwalingen die gevonden zijn. Overigens wordt nergens duidelijk wordt gemaakt wat de precieze status van die diverse uitspraken is. De bul spreekt van “kettters, aanstootgevend, vals, kwetsend voor vrome oren, verleidelijk voor simpele zielen en in strijd met de katholieke waarheid” zonder uitdrukkelijk aan te geven welke kwalificatie(s) op welke dwalingen van toepassing is resp. zijn.

Luther hoort begin juli 1520 dat er een bul tegen hem op komst is en op 10 oktober ontvangt de rector van de Universiteit van Wittenberg een exemplaar. Op diezelfde dag wordt de bul ook aan Luther ter hand gesteld. Op 12 oktober ontmoet Luther de pauselijke gezant Karl von Miltitz, die hem vraagt een korte rechtvaardiging van zijn handelen te schrijven en die samen met een brief aan Paus Leo X te sturen, waarin hij duidelijk moet maken dat hij de paus niet persoonlijk heeft aangevallen. Miltitz schrijft naar van die gelegenheid aan de keurvorst van Sachsen, dat “wanneer de bul in werking treedt, dat zeker zal leiden tot een groot schisma.”¹ Luther voldoet aan die wens door het traktaat *De libertate christiana*, over de vrijheid van een christen te publiceren en stuurt een exemplaar met een begeleidend schrijven aan paus Leo X naar Rome. Misschien is de belangrijkste datum voor de verhouding tussen de oude kerk en degenen die onder de pauselijke veroordeling vallen, 3 januari 1521. Op die datum treedt de bul *Decet Romanum pontificem* in werking. Daarmee is de scheuring definitief en is de voorspelling van Miltitz werkelijkheid geworden.

¹ Zie voor dit citaat de brief van Miltitz aan de Keurvorst van Sachsen d.d. 14 oktober 1520, in: Dr. Martin Luthers Sämtliche Schriften, hrsg. von Joh. Georg Walch, 2. überarbeitete Aufl., Band 15, 799.

Hoe moeten we deze vroege veroordeling van Luther zien, wat zijn de gevolgen van deze veroordeling? Onder invloed van het bijbels humanisme en gezien de treurige situatie van het kerkelijk leven in de late middeleeuwen werd in de kerk van het Westen de roep hoorbaar naar een vernieuwing en hervorming van de kerk in hoofd en leden op basis van een hernieuwde lezing van de Schrift. Het onvermogen van de toenmalige kerkleiding om te luisteren leidde tot een breuk die op 3 januari 1521 definitief werd met de excommunicatie van Martin Luther. Vanaf dat moment was definitief duidelijk dat het gebruik van de termen “oecumenisch” en/of “katholiek”, ook al werden en worden ze nog steeds gebruikt niet meer één op één identiek zijn met de woorden van de oud-kerkelijke geloofsbelijdenis. De zogenaamde “oecumenische” concilies van Trente, Vaticanum I en Vaticanum II waren in het licht van de (kerk-)historische ontwikkelingen pauselijke regionale concilies. Nieuwe dogma’s brachten niet de “fides catholica” onder woorden, maar bleven in het perspectief van de ongedeelde kerk particuliere Romeinse leerstellingen. Er is sinds de excommunicatie van Luther in 1521 niet meer geprobeerd daarvoor instemming van de andere kerken te krijgen, die nodig is willen leerstellige uitspraken van de laatste vijf eeuwen kunnen worden opgenomen in de “fides catholica”. Zeker vanaf 1521 is de “ecclesia Romana” een denominatie naast andere denominaties, en kan dus geen aanspraak maken *de* katholieke kerk te zijn. Met het opgeven van de “communio” raakte de kerk ook haar katholiciteit kwijt. Katholiek is in de kerken alleen nog dat wat aan gemeenschappelijk (bijbels en oud-kerkelijk) geloofsgoed als fundament aanwezig is. Dat wat niet alle kerken kunnen belijden, kan niet gerekend worden tot het katholieke geloof van de ongedeelde katholieke kerk. Wat daarbuiten valt is geloofsleer van een regionale kerk. Omdat de rooms-katholieke kerk in 1521 te snel en te lichtvaardig tot de excommunicatie van Luther heeft besloten, is zij ook uiteindelijk ook de verantwoordelijk voor het opruimen van de schade die tussen de kerken ontstaan is. Maar we moeten ons realiseren dat die schade alleen kan worden opgeruimd wanneer de rooms-katholieke kerk vijf eeuwen ontwikkeling in de reformatorische kerken weet samen te denken met

de rooms-katholieke kerkgeschiedenis van die eeuwen. De rooms-katholieke kerk moet met name die elementen op nemen, die zij zelf “specifiek katholiek” noemt, maar die dat in werkelijkheid niet zijn in het licht van de Heilige Schrift en de gemeenschappelijke geschiedenis van de christenen. Dat zogenaamde specifiek katholieke gedachtegoed is juist “niet katholiek”, dat wil zeggen is niet het katholieke geloof en is een hinderpaal op de weg naar “communio”. Omdat de rooms-katholieke kerk sinds Vaticanum II zich volop is gaan inzetten voor de oecumenische beweging, is zij ook met de andere kerken op zoek naar de katholiciteit van de kerk en van het geloof, die kan leiden tot een herstel van de gemeenschap van christelijke kerken en zo de “ecclesia catholica” in de oud-kerkelijke zin opnieuw werkelijkheid kan laten worden. De katholieke gelovigen wordt in het decreet over de katholieke deelneming aan de oecumenische beweging voor gehouden “dat zij zich voor alles eerlijk moeten bezinnen op de vraag, wat in het eigen katholieke milieu (de oorspronkelijke Latijnse tekst is sterker: daar staat Familia catholica) bereikt en vernieuwd moet worden om het eigen leven tot een getrouwer en duidelijker getuigenis te maken van de leer die Christus door middel van zijn apostelen heeft overgeleverd” (UR 4). Een duidelijker formulering voor de oecumenische inzet van de rooms-katholieke kerk is mijn inziens niet denkbaar. De grote schoonmaak kan beginnen!

Intussen zijn er veel dialogen tussen de rooms-katholieke kerk enerzijds en de andere kerken anderzijds op gang gekomen. Een belangrijke stap is gezet door kardinaal J. Willebrands tijdens de vijfde Assemblee van de Lutherse Wereldfederatie in Evian in 1970, waar hij Luther “onze gemeenschappelijke leraar” in het geloof” noemde.

In 1999 leidde een van die dialogen tot een gemeenschappelijke verklaring over de tussen de rooms-katholieke kerk en de Lutherse Wereldfederatie. In de verklaring wordt uitdrukkelijk gesteld, dat "de gepresenteerde opvatting van de rechtvaardigingsleer laat zien dat tussen katholieken en lutheranen een overeenstemming in de

grondwaarheden van de rechtvaardigingsleer bestaat. Op basis van deze consensus verklaren de Lutherse Wereldfederatie en de (Rooms)-Katholieke Kerk samen: "de in deze verklaring voorgelegde leer van de lutherse kerken valt niet onder de veroordelingen van het Concilie van Trente. De verwerpingen in de Lutherse belijdenisgeschriften hebben geen betrekking op de in deze verklaring voorgelegde leer van de rooms-katholieke Kerk." Bij deze verklaring hebben zich in 2006 de methodisten aangesloten en op 6 juli van dit jaar de gezamenlijke gereformeerde kerken. Het is opvallend dat er aan deze gemeenschappelijke verklaring geen consequenties worden verbonden ten aanzien van de kerkelijke praktijk.

Dat de excommunicatie van Luther in 1521 geleid heeft tot het ontstaan van nieuwe kerken, die hun eigen geschiedenis hebben van 500 jaar of minder, kunnen we niet ongedaan maken. Er moet een verzoening komen met die kerken en zij moeten hun sterke punten kunnen inbrengen in de komende gemeenschappelijke geschiedenis. Voorwaarde daarbij is dat de kerken uit de reformatie als kerken serieus worden genomen.

Zichtbare "communio" betekent niet uniformiteit in geloof, in sacramenten, in ambten. Want eenheid in geloof laat toe dat dat geloof op verschillende manieren wordt verwoord, eenheid in de sacramenten laat toe dat er verschillend wordt gedacht over wat sacramenten zijn en over het aantal sacramenten. De eenheid in het kerkelijk ambt laat verschillende vormen van kerkelijk ambt toe en van de wijze waarop de leiding in de kerk georganiseerd wordt. De leiding in de kerk, hoe ook geformuleerd, heeft geen andere taak dan de "communio" van de gelovigen en de kerken te bewaren en de vrijheid te garanderen van de verkondiging van het evangelie.

Ik hoop dat breed in de rooms-katholieke kerk de controvers-theologische benadering definitief tot het verleden behoort. Een stap in de nieuwe richting zou zijn dat de rooms-katholieke kerk lid wordt van de Wereldraad van Kerken. Want daar wordt geprobeerd in de veelheid van kerken de "communio" te herstellen, maar dat kan niet lukken wanneer niet ook de rooms-katholieke kerk volwaardig en

gelijkwaardig deelnemer is in het zoeken naar het oude ideaal van de “ecclesia catholica”.

Samenvattend: Thönissen laat zien hoe katholiek Luther is, maar de vraag blijft staan hoe katholiek de rooms-katholieke kerk is?